

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНИХ МОТИВІВ І ОБРАЗІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ першої половини ХІХ ст.

Володимир КОЛОМІЄЦЬ, Ольга ІВАНОВА

Вплив фольклору на художню творчість українських письменників всіх періодів — від давньої і до сучасної важко переоцінити. Ми торкнемося проблеми фольклорних впливів у художній творчості українських письменників від давньої літератури до першої половини ХІХ століття. На цей монолітний зв'язок вказував ще М. Азадовський: "Ряд важливих історико-літературних проблем, — наголошував дослідник, — не можуть бути розв'язаними без звертання до фольклорного матеріалу і без врахування ролі і значення останнього у формуванні того чи іншого літературного явища"¹.

Проблема впливу народної творчості на українську літературу ХVІ—ХVІІІ ст. досліджена недостатньо, лише фрагментарно розглядався зв'язок фольклору з кращими творами епохи феодалізму, у художню тканину яких органічно вліталися елементи народної творчості, про що О. Білецький писав: "Історію української старовинної літератури неможливо розкрити, відриваючи її від усної народної творчості, в якій народний геній виявився з особливою силою"².

У давній українській літературі вплив фольклору спостерігаємо вже в авторів полемічних творів — інтермедій, вертепної драми, ліричних віршів, що виявився у наслідуванні ідейного спрямування фольклорних творів, використанні сюжетних елементів, запозиченні художніх прийомів, мови тощо. Аналізуючи літературні пам'ятки ХVІІІ ст., М. Сумцов робить висновок, що "характерна особливість науки і літератури кінця ХVІ — поч. ХVІІ ст. полягає в їх тісному зв'язку з народним життям, у тому, що вони походять із народного життя, живились ним, черпали з нього головні сили, виражають інтереси народу"³.

Аналогічні думки висловлювали у своїх працях П. Житецький, М. Петров, В. Петретц, О. Потєбня та ін.

До фольклорних скарбів зверталися значні письменники всіх часів. У віршах ХVІ—ХVІІІ ст. зустрічаємо народнопоетичні образи, використання поезики народних дум,

народного віршування. Так, Кирило Транквіліон Ставровецький пише вірші, близькі за формою до народних дум. У поетів цієї доби непоодинокі випадки запозичень прислів'їв, приказок, фразеологічних зворотів, інших художніх прийомів. Окремі легенди, приказки, перекази використано у козацьких літописах, а легенда про Марка Проклятого покладена в основу віршово-трагедійного оповідання другої половини ХVІІІ ст. "Проклятий Марко".

В інтермедіях та сатирично-гумористичних віршах застосовується жива розмовна мова, фольклорні стилістичні засоби. Автори вертепних драм використовують популярні народні пісні та анекдоти. Як бачимо, своїми витокami проблема художньої трансформації фольклору в літературі сягає ще в давньоруське літописання, де народні твори — історичні перекази, легенди, казки, епічні сказання, прислів'я і приказки посідають важливе місце. О. Мишанич переконаний, що "на основі народнописенної образності та символіки написано і "Слово о полку Ігоревім"⁴.

Значне місце займає фольклор і в творах письменників-полемістів, бо полемічна література кінця ХVІ — поч. ХVІІ ст. стала першим етапом української прози. Від нього багато в чому залежав подальший розвиток української літератури.

Провідні письменники-полемісти кінця ХVІ — поч. ХVІІ ст. — Г. Смотрицький, Л. Вишенський, К. Острозький, С. Зизаній, Д. Філалет, М. Смотрицький, З. Копистенський створили літературу, яка була тісно пов'язана з народною творчістю як джерелом ідей та поетичної мови.

Фольклор завжди мав політичний вплив на художню літературу, а особливо відчутний у письменників-полемістів, бо вони не тільки творчо використовували народнописенні елементи, але й вчилися образно відтворювати дійсність, оцінювати події свого часу з позиції народу.

Інтермедії до шкільних драм, народна вертепна драма, твори мандрівних дяків, літописи

Самовидця, Г. Грабянки, С. Величка органічно вплітають у художню тканину творів народні прислів'я, приказки, порівняння тощо.

Єдність літератури і фольклору у творах давньої української літератури виявляється в тому, що матеріал усної народної творчості владно переходить до арсеналу художніх засобів і прийомів літератури. Так, історичні вірші XVI–XVIII ст., інтермедії, історичні драми, історико-мемуарна проза — усі вони створювались під значним впливом усної народної творчості, історичних пісень та дум.

Особливого розквіту український фольклор XVI–XVIII ст. досяг у зображенні героїчної боротьби народу 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, а також з турецько-татарською агресією. Народнопоетичні твори цього періоду засвоїла і художня література, відтворивши славні сторінки багатотомної боротьби.

Визначне місце в плані літературно-фольклористичних впливів XVII ст. посідає, безперечно, творчість Г. Сковороди. «Він був одним із перших українських письменників, — писав О. Мишанич, — який свідомо звернувся до фольклору і широко використовував його у своїй творчості Його філософські погляди своїми гранями збігаються з народним світоглядом, бо фольклорні елементи він свідомо вносив у свої філософські трактати, щоб авторитетом народної мудрості підкріпити ті чи інші свої положення, зробити розповідь цікавішою, образнішою. Поетичні твори він стилізував під народні пісні, і вони пішли в народ як «Сковородині псалми»⁵. Народний педагог за покликанням, Сковорода пропагував у своїх творах провідний принцип виховання — за «сродністю», тобто виховання людини праці, чесною особистості. Ці принципи він розкрив у притчі «Вдячний Еродій», використавши народні прислів'я: «Вовка в плуг, а він в луг», «Сокола скоріше навчиш літати, але не черепаху», «Орла вмить навчиш позирати на сонце, а не сову».

Народна мудрість засуджує людей, які не піддаються вихованню, уникають чесною праці, живуть за рахунок інших: «Нема ліса без вовка, а села без лихого чоловіка», «Гадюка хоч не вкусить, то засичить»; «Скільки вовка не годуї, а він у ліс дивиться». Етика Сковороди проповідує працелюбність, чесну і

безкорисливу дружбу — всі ті привабливі моральні риси, які знайшли найповніше вираження у фольклорі. Він щедро користувався народною мудрістю — вона наснажувала його на глибокі філософські роздуми.

Письменник-мислитель, Сковорода використовував у своїх творах фольклорні сюжети й образи сучасних йому жанрів усної народної словесності — казок, легенд, анекдотів, притч і байок. «Таких сюжетів і образів, — зазначає О. Мишанич, — налічуємо у його трактатах понад двадцять... Частину цих сюжетів і образів взято безпосередньо з усного народного побутування, а частину з літературної традиції, перекладних повістей, збірок, збірок середньовічних моралістичних оповідань»⁶. Сковорода добре розумів, яку велику силу має фольклорний образ чи сюжет, яку глибоку філософську думку можна вкласти в нього, яке потужне художнє навантаження він може нести в собі. Це розуміння письменник стверджує у казках, притчах і трактатах «Асхань», «Разговор пяти путников» тощо. Заслуга Г. Сковороди, на думку А. Попова, полягає в тому, що він «перший цілком свідомо і цілком позитивно поставився до народної творчості. Церковні заборони, які перешкождали проникненню фольклору в письменство протягом ряду попередніх століть, для вільнодумця Сковороди вже не мали ніякого значення»⁷.

Щодо фольклорних впливів на художню творчість Сковороди, особливої уваги заслуговують його вірші «Ах поля, поля зелені» та «Ой ти, птичко жолтобоко». Вони написані українською розмовною мовою. Ці вірші — зразки пейзажної лірики, створені під впливом фольклору, вже у XVIII ст. стали популярними народними піснями.

У вірші «Ой ти, птичко жолтобоко» природа сприймається як жива істота. Майже без змін у текст введено цілі фрази з народних пісень. Але це не звичайна стилізація, бо поет бере з народної лірики мотиви, образність та майстерно підпорядковує їх власному авторському задуму і, таким чином, створює оригінальну картину рідної природи.

Якщо про давній період української літератури можна сказати, що вона стихійно, фрагментарно використовувала фольклорні джерела, то нова література характеризується цілком усвідомленим підходом письменника

до живого народного поетичного слова, бо митець нової літератури може стилізувати свій твір під фольклорний, широко вживати у тексті прислів'я, приказки, пісні, народнопоетичні фігури, використовувати народні епічні формули. Можливості автора тут необмежені, його успіх залежатиме він того, наскільки вдало залучає він фольклорний матеріал, чи є в цьому потреба і як він його опанував.

Високохудожня усна поезія — яскраве свідчення високих духовних сил і необмежених творчих можливостей українського народу, бо в його піснях "виден титанический гений народа, дух его"⁸, а дослідник О. Дорошкевич, зокрема, зазначав: "Є країни, наділені особливо поетичною долею. Такими є Італія, Іспанія, Шотландія. Така у нас Україна. Її поетична історія, її легенди і повір'я — все в ній становить багате джерело для повіствування. Тому ті з наших письменників, які звернулися сюди за прикметами для своїх творів, знайшли широке поле для свого таланту"⁹.

В українській літературі перших десятиліть XIX ст. панувала бурлескно-травестійна традиція, яка стримувала розвиток художнього письменства і вихід його на широкі простори. Ось чому у пошуках нових шляхів розвитку літератури письменники прагнули відійти від бурлескної манери і орієнтувалися на ліричні народні пісні.

Проблема народної творчості теоретично ставиться вже в другій половині 10-х рр. XIX ст. Провідна роль у популяризації ідей народності належала Харківській школі романтиків і фольклористів, до яких входили І. Срезневський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, А. Метлинський, М. Сумцов, О. Потебня та ін.

Високо оцінивши значення народної пісні, О. Павловський у своїй "Грамматике малороссийского наречия" зазначає: "Песни их (українців) всегда почти томны, но скрывающиеся в них, особенно для стихотворцев, интересные замыслы, непринужденное выражение мыслей и блистающая всегда какая-то нежность и наивность — бесподобны!"¹⁰ І. Срезневський також вважав українську народну творчість "багатейшим рудником для будущих поэтов Украины"¹¹.

Перші яскраві зразки художнього освоєння усної народної творчості в новій українській

літературі дав І. Котляревський. Його поема "Енеїда" увібрала в себе величезні скарби народної творчості, про що згадував біограф Котляревського — Стеблін-Каменський: "Він працював над збиранням народних пісень і мав великий запас їх. Бував він на зборищах і забавах простолюду, і сам, переодягнений, брав участь у них, уважно слухав і записував пісні і слова, вивчав мову, спостерігав звичаї, повір'я, обряди українців, ніби підготовляючи себе до майбутньої праці. Час показав, що це було наслідком поетичної діяльності"¹².

"Енеїда" виросла на ґрунті народної творчості, зокрема героїчно-фантастичної казки. Казкові елементи в структурі поеми підпорядковані "жанру травестії, трансформації легендарно-героїчної епопеї у побутовий, нравоописовий твір"¹³. Поет порушує цілий комплекс характерних суспільних явищ життя й побуту України XVIII — перших десятиліть XIX ст., більшість яких осмислюються у світлі народних уявлень, відтворених у фольклорі.

Особливо відчутний фольклорний вплив в описі пекла і раю.

"Уснопоетична творчість, — робить висновок О. Гончар, — допомогла Котляревському орієнтуватися на народний естетичний ідеал, як у критиці суспільних порядків і морально-побутових вад, так і в відображенні позитивного, народного начала"¹⁴.

Широко використані в "Енеїді" народні порівняння: Еней — "крикнув, як на пуп", "розходився, як на аркані жеребець"; "убрався в патоку, мов муха"; "засів, будім в болоті чорт"; "обдувся, як барило"; "кричав, опарений мов пес"; "надувся, як індик". Троянці "осмалені, як гиря, ланці"; "охляли, ніби в дощ щеня" та багато інших.

Орієнтуючись на народну героїчну епіку, поет створив образи Низи й Евріала. Для характеристики відважного Низи автор використовує народні порівняння: "Як блискавка проходить в тучу, він так пробіг врагів між кучу". В уста Евріала автор вклав патріотичний афоризм, який звучить як священний батьківський заповіт: "Умри на полі, як герой!" Значну роль в "Енеїді" відіграють народні прислів'я та приказки, які художньо трансформуються в узагальнену характеристику життєвих ситуацій за допомогою закладеної в цих фольклорних едностях народної мудрості:

Коли кого міх налякає,
 То послі торба спать не дасть¹⁵.
 Коли чого в руках не маєш,
 То не хвалися, що твоє.
 Не розглядівши, кажуть, броду,
 Не лізь прожогом перший в воду
 І перше в волок подивися,
 Тоді і рибою хвалися¹⁶.

Широко представлені в “Енеїді” народний гумор і сатира, що є важливими засобами типізації. Так, використовуючи гротескні перлини народних нісенітниць та небилиць, поет досягає комедійно-сатиричного ефекту в змалюванні картини підготовки латинян до війни, висміює супротивника троянців:

Для куль — то галушки сушили,
 А бомб — то з глини наліпили,
 А слив солоних — для картеч;
 Для щитів ночви припасали,
 Соснові копістки стругали
 І до боків поначепляли¹⁷.

В “Енеїді” є казкові образи українського і російського фольклору. Так, на щиті в Енея бачимо зображення цілої низки цих образів:

...малий Телесик...
 До його кралася змія...
 Котигорох, Іван Царевич,
 Кухарчич, Сучич і Налетич,
 Услужливий Кузьма-Дем'ян.
 Кошій з прескверною ягою
 І дурень з ступою новою
 І славний лицар Марципан¹⁸.

Часто в реальні побутові епізоди поеми Котляревський майстерно вплітає казкові елементи: килим-самоліт, який “літа під облака небесні”, сап'янці-самоходи, скатерть-самобранка, яка має чудодійні властивості:

Найбільш та тім вона прикметна,
 На стіл як тільки настели
 І загадай якої страви,
 То всякі вродяться потрави,
 Які на світі тільки єсть;
 пивце, винце, медок, горілка,
 Рушник, ніж, ложка і тарілка¹⁹.

Як бачимо, поема “Енеїда” стала справжньою енциклопедією фольклоризації літератури.

Подальшим кроком Котляревського на шляху творчого освоєння народної поезії стала його п'єса з народного життя “Наталка Полтавка”, яка є праматір'ю нової української драматургії, а 1819 рік, коли на сцені

Полтавського театру вона була поставлена вперше, став роком народження українського національного театру і нової драматургії.

У п'єсі широко використані народні пісні, та й сам образ Наталки типізується за фольклорними принципами. У змалюванні внутрішнього світу героїні драматург орієнтувався на психологізм, задушевність, ліризм української народної пісні. Особливе місце у п'єсі належить пісенним партіям Наталки, у яких використано відповідно до сюжету і настроєвої ситуації народні пісні, а також створені на фольклорній основі самим Котляревським.

Пісні несуть у п'єсі важливе ідейно-естетичне навантаження, вони органічно введені в художню тканину твору (їх у п'єсі 22). Головне їх призначення — характеристика дійових осіб, розкриття їх внутрішнього світу.

Більшість народних зразків, вкраплених у художню тканину п'єси, Котляревський творчо переробив відповідно до сюжетної ситуації п'єси і конкретних рис того чи іншого персонажа. Такими є пісні “Ой під вишнею, під черешнею”, “Чого вода каламутна”, “Гомін, гомін по діброві”, “Сонце низенько”, “У сусіда хата біла”, “Та йшов козак з Дону”. Використавши характерні народнопісенні мотиви, Котляревський створює і свої пісні: “Віють вітри”, “Видно шляхи полтавські”, “Ой доля людська”, “Ой мати, мати”, “Чи я тобі, дочко, добра не желаю”, “Вітер віє горою”, “Ворскла річка невеличка”, “Ой я дівчина Полтавка”. Творчої переробки зазнав і вірш Г. Сковороди “Всякому городу нрав і права”. Пісні посилюють народність п'єси, надають їй яскравого національного колориту, відіграють важливу жанрово-творчу функцію.

Щоб досягти різноплановості у характеристиці героїв, Котляревський вживає прислів'я, приказки та фразеологізми: “Живемо і маємося, як горох при дорозі, хто не схоче, той не скубне”, “Ніхто не віда, як хто обіда” та ін.

Широким використанням фольклору відзначається і поетична творчість П. Гулака-Артемовського. Його твори “Пан та Собака”, “Твардовський”, “Рибалка” належать до найяскравіших спалахів літературного життя в Україні першої половини XIX ст. З його ім'ям пов'язані початки теоретичного, усвідомленого залучення фольклорного матеріалу до літературних творів.

Не підлягає сумніву той факт, що в цей період літературне освоєння народної поезії, як і вся фольклористична та літературна робота, провадилися під сильним впливом "Енеїди" і "Наталки Полтавки" Котляревського. Вже в першому відомому творі Гулака-Артемівського українською мовою "Справжня добрість" широко використані матеріали з живих джерел народної творчості: прислів'я — "Наскочила коса на камінь", "За битого двох небитих дають, та ще й не беруть"; порівняння — "мов бритва"; фразеологізми — "сала за шкуру заллють" тощо. Всі ці фольклоризми надають творам переконливості, виразного національного звучання.

Гулак-Артемівський добирив прислів'я за тематичним принципом. Так, у названому вірші поет вживає цілу низку прислів'їв: "Хто часнику не їв, той і смердить не буде"; "А добрий ворогів завсідги перебуде"; "Собака гавкає, а вітер все несе"; "Од злиднів не втечеш ні вдень, ні серед ночі" та ін.

Байку "Пан та Собака", яка є наступним кроком на шляху освоєння фольклорного матеріалу, автор назвав казкою і вже цим наблизив її до фольклору. Гулак-Артемівський перший у нашій літературі трансформував байку в казку-новелу, під впливом якої створив свій оригінальний жанр байки-казки. Цю тенденцію продовжили й творчо розвинули Є. Гребінка, Л. Боровиковський, Л. Глібов. Байка "Пан та Собака" увібрала в себе деякі жанрові риси притчі, яка на той час була дуже поширена.

Народномовні фольклорні прийоми та засоби допомагають авторові байки виявити емоційне ставлення до персонажа, виражають як авторську, так і читацьку симпатію до нього. До цих прийомів належать народна оповідь, постійні порівняння, фразеологізми тощо: "Хоч в око стрель тобі, так темно надворі", "Один Рябко, один, як палець, не дрімає", "Коли б тобі на сміх було де видно свічку", "А наш Рябко, кажу, все спати не вкладався", "Спита, чи всі таки живенькі поросятка", "Що сучий син, коли аж в вухах не лящить", "І знай, дурненький, скалить зуби".

Гулак-Артемівський вживає і прислів'я, які не тільки розкривають і підтверджують авторську мораль байки, а й поглиблюють ідейний зміст твору, посилюють його антикри-

посницьке звучання, узагальненість, афористичність: "Той дурень, хто їм дума догоди-ти!"; "Заснув він смачно, як сплять всі добрі люди"; "Рябко гавкав на весь рот"; "Кричить тут пан, як навісний".

Для характеристики пана і поміщицького двору автор добирає народні фразеологізми: "мокрим рядом напався" пан на Рябка; пан каже, що по Рябкові "походить ще й ломака". "Зв'язок байки з фольклором, — підкреслює О. Гончар, — був одним із тих важливих факторів, які забезпечували відповідність її передовим народним думам, настроям, народній естетиці, робили близькою і зрозумілою народові, масовому читачеві, сприяли більшому впливові на формування суспільної, передусім естетичної, свідомості"²⁰.

Значна роль у фольклорно-літературних зв'язках передшевченківської доби належить Г. Квітці-Оснот'яненку, творчість якого високо оцінена літературною критикою. "Квітка, — писав М. Сумцов, — наче та бджола, наносив у свої драми і оповідання багато солодких щільників з квітчастої ниви народної поезії"²¹.

З народною піснею, казкою, переказом, повір'ям, прислів'ям пов'язані все життя і творчість Квітки-Оснот'яненка. Відстоюючи думку про широкі творчі можливості рідної мови, Квітка посилався на високі естетичні якості усної поезії свого народу, українські пісні, думи, прислів'я та приказки, які поряд з творчістю Котляревського, Гулака-Артемівського та інших тогочасних письменників, були для нього яскравим свідченням художньої сили української мови, зміцнювали віру в її широкі перспективи як мови літературної.

З його повісті "Маруся" починається розвиток нової української прози, використання народних надбань у нашій літературі. У цьому творі є рядки, перенесені з фольклору майже без змін або ж із незначною обробкою, відповідно до конкретних ситуацій і долі героїв повісті. До таких належать обрядові твори: весільні пісні, римовані примовки, голосіння, ритуальні драматичні дійства, пов'язані з обрядами сватання, весілля, похорону. Все це збагачує зміст повісті, робить виразнішим її національне обличчя.

Працюючи над повістю "Маруся", Квітка-Оснот'яненко ставив перед собою важли-

ве завдання: довести, “что от малороссийского языка можно расстрогаться”, привернути увагу суспільства до життя селянина, показати, що він — теж людина, наділена живим розумом і глибокими почуттями. Проте найяскравішими фольклорними засобами змалювано образ головної героїні твору. Вона “висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, брівоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожка, що у саду цвіте...”

Для зображення настроїв і переживань героїв повісті фольклорний матеріал використовується письменником щедро і багатогранно, як і в народних піснях. Близька “Маруся” до народної поезії і способом викладу: автор не показує, не описує, а розповідає. Він настільки майстерно перевтілюється в народного оповідача, що досягає ілюзії живої розповіді.

Що ж до стилю й мови повісті, то більшість образотворчих засобів письменник брав з фольклору чи створював на основі народної поезії. Квітка-Основ'яненко майстерно користується тропами, епітетами, порівняннями, метафорами на зразок: “білая ручка”, “бравий козак”, “батенько рідненький”, “бідний сирота” тощо. Вживання таких епітетів робить стиль повісті барвистішим, близьким до народного. Улюблений художній засіб Квітки-Основ'яненка — порівняння, яким густо помережана повість: “почервоніла, як калина”, “Олена, як сорока, стрекоче”, “вкупі, як голуб з голубкою”; “засохла, як билінка”, які надають мові смислової та емоційної виразності, допомагають глибшому розкриттю ідеї твору, служать засобом оціночної характеристики персонажів, явищ, подій.

До фольклору Квітка-Основ'яненко звертається і за сюжетно-тематичним матеріалом. Чимало його творів побудовано цілком за народними сюжетами (“Мертвецький Великдень”, “Перекотиполе”, “Пархімове снідання”, “На пушання — як зав'язано”, “Купований розум”, “Підбрехач”). Під пером письменника короткий фольклорний переказ перетворюється на широке оповідання, майстерно написане в реалістично-побутовій гумористичній манері. Події, картини написані жваво, яскраво, пристрасно. Сюжет усного оповідання збагачується, насичується реалістично зображеними фактами, картинами, поді-

ями, часом вихопленими безпосередньо з життя. Народнопоетичні мотиви надають повістям і оповіданням Квітки-Основ'яненка гостроти й цікавості. У деяких його творах використано лише загальні фольклорні теми та колізії (“Сердешна Оксана”, “Цири любов”).

Багатьма гумористичними народними оповіданнями про дурних людей письменник скористався при змалюванні сотника Забрюхи та писаря Пістряка (“Конотопська відьма”).

Гострий, дотепний гумор, тісно пов'язаний з конкретними життєвими фактами, допоміг йому висміювати, викривати сучасне йому сільське начальство, обмежене, тупоумне, ненависне простому людові. В художню тканину повісті автор органічно вплітає мотив народних анекдотів про невірну жінку, про те, як за відсутності чоловіка її відвідує коханець — піп чи дяк, козак чи солдат. Цей фольклорний мотив зустрічається і у водевілі Котляревського “Москаль-чарівник” і “Сорочинському ярмарку” та “Різдвяній ночі” М. Гоголя.

Використовує він і міфологічні мотиви — давні уявлення людей про Бога і диявола, про боротьбу між ними. Зустрічаємо у повісті “Конотопська відьма” і образ самої відьми. Письменник створив його, щоб виразніше змалювати Забрюху й Пістряка як неосвічених, обмежених людей.

Доробок Квітки-Основ'яненка був високо оцінений вже його сучасниками. І. Срезневський, зокрема, зазначав: “Он один из первых в Украине писал для народа живым народным языком. Так заставлял и глубоко чувствовать, и глубоко задумываться простого селянина, не понимавшего дотолы силы слова... Он должен быть и будет оценен как писатель даровитый и преданный труду как призванию, писатель двукрылый не только по языку, но и воодушевлению и по целям... Нельзя при этом забывать, — наголошує дослідник, — что он живо чувствовал и давал чувствовать необходимость народности в литературе”²².

Звертається до фольклору у своїй творчості і Є. Гребінка. На уснопоетичні джерела його творів вказували відомі дослідники: С. Зубков, П. Волинський, П. Хропко, Б. Деркач та ін. Народну творчість, ідеї народності письменник пропагував і серед свого строкатого петербурзького оточення у літературних салонах. Благодіючий вплив на

Гребінку мало його знайомство з фольклористичною діяльністю М. Цертелева, М. Максимовича, з публікаціями української і російської народної поезії. Та й сам він відомий як видавець народної творчості. У своєму альманасі "Ластівка" він вмістив ряд українських народних пісень ("Ой зійди, зійди, ясний місяцю", "Ой мати, мати старая", "Да вже ж ми й по неділі світонька не видали", "Летів орел понад морем..." та ін.), низку загадок та прислів'їв.

Літературне визнання Є. Гребінці як українському письменникові принесли його байки, що увійшли до збірки "Украинские сказки", уже в назві якої вказана орієнтація поета на українську народну творчість. "Саме байка, якнайтісніше пов'язаний з народними джерелами і традиціями жанр, — зазначав С. Зубков, — була могутнім стимулом для зміцнення реалістичних тенденцій, зокрема в поезії, яка на той час ледве почала переборювати зачарування бурлескною "Енеїдою", а романтики тільки робили перші спроби" ²³.

Вже перші опубліковані Гребінкою байки — "Пшениця", "Будяк та Конопляночка" (1831) свідчать про демократичні спроби автора, близькість до фольклору, звідки він черпав алегоричні образи при створенні яскравої реалістично-викривальної сатиричної картини царського суду в байці "Ведмежий суд", яка є визначним досягненням української літератури I-ої половини XIX століття в царині цього жанру. Байка "Ведмежий суд" витримана у властивій для усної словесності іронічно-гумористичній манері, викриваючи тогочасне судочинство, відоме своєю несправедливістю, корисливістю.

У байці "Рибалка" реалістично розкривається марність селянських сподіванок на справедливість вищої влади. Використання цілої низки влучних метафор надає творові народного колориту, народності оцінок: "сніг погнало", "Оржиця заграла", "сидить в печінках", "Сула гуляє по степах", "обідрав його наш писар волосний" тощо. Вживає Гребінка і фразеологізми: "панства чортів тиск", "не вірить сам своїм очам" та ін.

З його байок постає виразна, правдива художня картина тогочасної соціальної дійсності, змальована з залученням барв народної творчості, на чому наголосив С. Зубков, підкресливши, що "своїм корінням байки Гребінки ся-

гають насамперед у народну творчість, в якій животрепетне вираження знайшли одвічні думки, прагнення і сподівання простого люду" ²⁴.

У ліричних поезіях Гребінки переважають журливі настрої, мотиви самотності, туги за щастям, сирітства, недолі, людського горя. Але і в цих творах, як і в байках, бачимо використання фольклорних мотивів та народно-пісенної поетики, що підпорядковуються відтворенню тривоги автора за свою і людську долю. В автобіографічному вірші "Човен" (1833) засобами народної поетики Гребінка створює романтичну картину розбурханого моря, яке на тріски розбиває самотній човен. Влучно підібрані постійні епітети ("буйні вітри", "чорні гори", "темная річка"), метафори ("хвиля гуляє", "заграло море"), образи народної демонології (мавки) створюють вражаючу картину бурхливої стихії, передають загадковість, незвичайність того шляху, на який хоче ступити ліричний герой.

Як поет-лірик, Гребінка перебував під благотворним впливом народної пісні. Особливо відчутно цей вплив позначився на поезії "Українська мелодія" ("Ні, мамо, не можна нелюба любити!" (1840), створений на народно-пісенній основі. Ця поезія насичена мотивами, зворотами і лексикою з дівочої пісенної лірики ("Нещасная доля із нелюбом жить"; "За нелюбом я щастя утрачу"). Мова матері сповнена народно-баладних елементів ("Мені в домовину лягати пора"; "Очі закрию"; "Стогнуть під землею, як горлиця, стану"; "Дочку із світа згубила"). Поезія "Ні, мамо, не можна нелюба любити!" завдяки її фольклоризму, близькості до народної естетики стала популярною народною піснею.

Отже, фольклоризм творів Є. Гребінки позначений багатогранністю. Він реалізується як у розробці окремого фольклорного мотиву ("Пшениця", "Ячмінь", "Верша та Болото"), так і в творчій трансформації характерних уснопоетичних мотивів та образів, які стають провідним джерелом сюжетної та образної основи твору поета ("Ні, мамо, не можна нелюба любити!").

На цю особливість творчості Гребінки вказував О. Гончар: "Кращі досягнення Гребінки як українського й російського поета великою мірою зумовлені талановитим використанням добре знаної ним української народної

творчості, засвоєнням народної естетики. Гребінка відіграв значну роль у збагаченні української літератури досвідом творчого використання усної народної поезії²⁵.

Таким чином, українська література передшеченківської доби творчо використовувала багатющі надбання народнописенної творчості.

Українські письменники аналізованого періоду, опрацьовуючи фольклорні сюжети й образи, трансформували їх у своїх творах. Звідси — одна з найхарактерніших особливостей нової української літератури періоду її зародження і становлення — надзвичайна інтенсивність живлення професійного письменства з джерел народної поезії.

В естетиці українських письменників зазначеного періоду питання творчого використання фольклору мало першорядне значення насамперед як факт художнього освоєння явищ реальної дійсності. Важливу роль відіграла також етнографічна зацікавленість письменників, яка сприяла виробленню принципів правдивого, об'єктивного відображення повсякденного життя народу. Саме фольклор допомагав їм побачити характерні риси й істотні явища тогочасної дійсності.

“Фольклорні мотиви, — зазначав О. Гончар, — образи, художні прийоми сприяли національній локалізації персонажів, створенню незвичайних драматичних, фантастичних ситуацій, вираженні бентежних, небуденних настроїв, високих і пристрасних бажань, пориву в небо, у невідомість, туги за щастям, за справедливою долею і тим самим відіграли істотну роль у виробленні основних естетичних засад українського романтизму”²⁶.

Київ

Here was given a review of the important problem of study of literature science - artistic transformation of folklore motives and characters in Ukrainian literature of the first part of XIX century, especially in works of H. Skovoroda, I. Kotlyarevskiy, P. Hulak-Artemovskiy, G. Kvitka-Osnov'yanenko, E. Grebinka and others. The author underlines that in aesthetics of Ukrainian writers of mentioned period the question of artistic mastering of folklore was of personage characters, folklore helped them to see typical features and important events of those times.

¹ Азадовський М. Пушкін і фольклор // Література і фольклор. — Л., 1938. — С. 4.

² Білецький О. Стан і проблеми вивчення української літератури. Від давнини до сучасності // Білецький О. І. Зібрання творів : У 5 т. — К., 1960. — Т. 1. — С. 96.

³ Сумцов Н. Характеристика южнорусской литературы XVIII века // Киевская старина. — К., 1885. — Т. 11. — С. 7.

⁴ Мишанич О. Григорій Сковорода і усна народна творчість. — К., 1976. — С. 12.

⁵ Там само. — С. 45.

⁶ Там само.

⁷ Попов П. Григорій Сковорода і українська література // Матеріали до вивчення історії української літератури : У 5 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 629.

⁸ Цертелев Н. Опыт собрания старинных малороссийских песней. — С.Пб., 1819. — С. 1.

⁹ Дорошкевич О. Українська культура в двох столицях Росії. — К., 1945. — С. 6.

¹⁰ Павловський А. Грамматика малороссийского наречия. — С.Пб., 1818. — С. 11.

¹¹ Ученые записки Московского университета. — М., 1834. — Ч. 6. — С. 144.

¹² Стеблин-Каменский. Биографический очерк жизни И. П. Котляревского // Северная пчела. — 1839. — № 146.

¹³ Яценко М. На рубежі літературних епох. — К., 1977. — С. 92.

¹⁴ Гончар О. І. Українська література передшеченківського періоду і фольклор. — К., 1982. — С. 31.

¹⁵ Ученые записки Московского университета. — М., 1834. — Ч. 6. — С. 145.

¹⁶ Там само. — С. 151.

¹⁷ Там само. — С. 178.

¹⁸ Там само. — С. 205–206.

¹⁹ Там само. — С. 159.

²⁰ Гончар О. І. Українська література... — С. 84, 85.

²¹ Сумцов М. Вага і краса української народної поезії. — Черкаси, 1917. — С. 147.

²² Русская старина. — 1893. — С. 389.

²³ Зубков С. Єген Павлович Гребінка. — К., 1962. — С. 51.

²⁴ Зубков С. Єген Гребінка // Гребінка Є. Вибрані твори. — К., 1976. — С. 9.

²⁵ Гончар О. І. Українська література... — С. 206.

²⁶ Там само. — С. 301.